

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МАСКУЛІННИХ І ФЕМІННИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті окреслено вербалізовані в сучасній українській мові (мовленні) фемінні й маскулінні комунікативні стратегії й тактики, які виразно репрезентують гендерний параметр невербальної комунікації, що «омовлено» в фольклорних жанрах (прислів'я, приказки, афоризми, анекдоти). Вони не лише моделюють відповідні смисли (частіше імпліцитні), але й актуалізують лінгвокреативну діяльність мовців у процесі комунікації, впливають на формування комунікативної компетенції вишуканої мовної особистості. Досліджуваний матеріал репрезентує стереотипні уявлення про невербальні стилі поведінки чоловіка й жінки за статевими й соціальними ознаками, транскультурну природу людини, що мотивована соціокультурними, часо-просторовими й психологічними факторами, унікальністю кожної мовної особистості.

Ключові слова: фемінні й маскулінні комунікативні стратегії, гендерний параметр, мовна особистість, невербальна комунікація, смисл, невербальні стилі поведінки, транскультурна природа людини, комунікативна компетенція.

Осіпова Т.Ф. Вербалізація фемінних і маскулінних стратегій і тактик невербальної комунікації. В статті описані фемінні й маскулінні комунікативні стратегії й тактики, вербалізовані в сучасній українській мові (речі), репрезентуючі гендерний фактор невербальної комунікації, параметри якої «прописані» в фольклорних жанрах (поговори, прислів'я, афоризми, анекдоти). Вони не тільки моделюють певні смисли (частіше імпліцитні), але й актуалізують лінгвокреативну діяльність мовців у процесі комунікації, впливають на підвищення комунікативної компетенції вишуканої мовної особистості. Досліджуваний матеріал репрезентує стереотипні уявлення про невербальні стилі поведінки чоловіка й жінки за статевими й соціальними ознаками, транскультурну природу людини, що мотивована соціокультурними, часо-просторовими й психологічними факторами, унікальністю кожної мовної особистості.

Ключевые слова: феминные и маскулинные коммуникативные стратегии, гендерный фактор, невербальная коммуникация, невербальные стили поведения, смысл, транскультурная природа человека, коммуникативная компетенция, языковая личность.

Osipova T. Verbalization of Masculine and Feminine Strategies and Tactics in Non-Verbal Communication. The article outlines feminine and masculine communication strategies and tactics verbalized in the modern Ukrainian language (speech) that brightly demonstrate gender options of non-verbal communication represented in folklore genres. They model the appropriate meanings (often implicit) and at the same time actualize linguistic-creative speaking activities of individuals in the communication process, influence forming of communicative competence of a refined linguistic personality. Non-verbal communication options, intertwined into live spontaneous speech, which not only affects the corresponding meaning, but also creates communicative competence of a linguistic personality, his/her communication strategies and tactics.

Non-verbal behavior styles of women and men depend mainly on gender stereotypes, particularly when using kinetic means (gestures, facial expressions, postures, body motions, habits). Among the dynamic non-verbal means optical parameter is also represented. Individual success in communication depends on his/her ability to send signals and recognize sent ones. Non-verbal communication options, represented in Ukrainian proverbs, sayings, anecdotes, songs, poetry, live

spontaneous speech, form implicit meanings that represent communication strategies and tactics, reflecting primarily the national gender specific.

The researched material represents the stereotype insights of non-verbal behaviour styles of men and women, motivated by socio-cultural, temporal-spatial and psychological factors, uniqueness of each linguistic personality.

Keywords: *feminine and masculine communication strategies, gender option, linguistic personality, non-verbal communication, meaning, non-verbal behaviour style, transcultural human nature, communicative competence.*

Невербальна комунікація – соціальний продукт, оскільки вона пов'язана зі стереотипними уявленнями про комунікативну поведінку людини. Універсальні та культурно-специфічні комунікативні стереотипи фіксують норми та правила поведінки в усіх знакових невербальних каналах.

В умовах посиленого інтересу до таких процесів людської онтології, як взаєморозуміння, національна самоідентифікація, лінгвоментальна реалізація потенціалу окремих етносів, *набуває актуальності дослідження мовної інтерпретації невербальної поведінки, поглиблення комунікативної компетенції* загалом, зокрема при цьому визначено й *специфіку*: а) вербальних номінацій невербальних елементів (Г. Блінова, Є. Верещагін, С. Гончаренко, В. Костомаров, О. Красильникова); б) їхньої семантичної структури (І. Абрамець, Т. Железнова, І. Крим, Л. Ройзензон, А. Філіппов); в) взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації (Н. Грейдіна, І. Мікаберидзе, Л. Солощук); г) невербальних форм відображення емоцій (Н. Багдасарова, М. Маякіна) та поведінки людини (К. Баєва, І. Голованова); д) кінетичної мови (Е. Бадраа, Т. Глушенко, Н. Накашидзе, А. Пахар).

Низка наукових студій спроектована на *компаративістичні розвідки*, що зосереджуються на зіставленні невербаліки різних мов (О. Мудра, Н. Смирнова), а також *репрезентації невербальних елементів у художніх текстах* (О. Кобзева, О. Мішин) [5: 2].

В Україні вивчення *невербальної комунікації* в її семіотичному вияві вважають одним із пріоритетних питань української гендерної лінгвістики, що потребує глибокого дослідження, тож актуальність цієї студії *визначається також потребами навчання молодого покоління особливостям невербального спілкування*, що, безумовно, сприятиме активізації успішної комунікації, порозумінню між протилежними статями, нейтралізації конфліктів.

Чоловіки й жінки, як відомо, різняться наявністю відповідних комунікативних стратегій і тактик, що пояснюється передусім особливостями їхньої фізіології та психології, що реалізуються в певних соціальних умовах, а отже, мета цієї статті — описати фемінні й маскулінні комунікативні стратегії й тактики, що вербалізовані в сучасній українській мові (мовленні) та репрезентують гендерний аспект невербальної комунікації.

Параметри **маскулінності** (лат. masculinus — чоловічий) й **фемінності** (лат. femina — жінка) в гендерній теорії не пов'язують з біологічною статтю чоловіка й жінки, а розуміють як «нормативні уявлення про соматичні, психологічні, поведінкові властивості, елемент статевого символізму, пов'язаний з диференціацією статевих ролей. (...)». Як системне ціле образи

маскулінності й фемінності є історичними й етноспецифічними» [1]. Факт використання невербальних засобів у комунікації пов'язаний з етикетом, що приписував або забороняв певні їхні вияви в спілкуванні: наприклад, для чоловіків-арабів *хобити під руку* — національна звичка, тоді як *будь-які дотики між жінками* так само, як і *потиски рук на знак вітання*, там виключені. У слов'янській культурі, навпаки, *жінки, які йдуть під руку й розмовляють*, — це звичне явище. У США за руки на людях тримаються закохані пари [9: 217].

Комунікативні норми, як відомо, вербалізовані у формі правил, приписів, рекомендацій, настанов, але їхнє засвоєння на мовленнєвому (прикладному рівні) є більш ефективним. Невербальні параметри комунікації, «омовлені» в прислів'ях і приказках, афоризмах, анекдотах, зафіксовані фразеологічно й «уплетені» в живе спонтанне мовлення, що не лише впливає на утворення відповідного смислу, але й формує комунікативну компетенцію МО, стратегії й тактики спілкування. Мовний матеріал репрезентує ці параметри відповідно до загальної паралінгвістичної класифікації.

З давніх-давен жінки фарбують волосся, відтіняють брови, використовують різноманітні головні убори. Як відомо, **зовнішність людини** є одним із потужних невербальних параметрів комунікації. Чоловіки, які використовують ці засоби для зміни зовнішності, викликають, як правило, негативне ставлення, чого не можна сказати про жінок. Заради успіху білявками стали Мерилін Монро, Мадонна, Кім Бессінджер... Узагалі, чоловіки повинні враховувати статистику — на 15 білявок припадає лише одна справжня [14: 132]. Жанр анекдоту репрезентує **гендерний стереотип білявок** як осіб розумово обмежених, занадто емоційних, по-дитячому наївних, що, насправді, не завжди відповідає реальності, але, «омовлене» в анекдоті, створює іронічний образ. Білявки сприймають такий образ і застосовують відповідну модель комунікативної поведінки, порівн.: *Кредо блондинки: Не знаєш, що сказати? Просто посміхнись і поправ зачіску* — невербальні параметри виконують захисну функцію, а принади образу білявки нейтралізують загрозу девіації.

Від гендерних стереотипів переважно залежать і **невербальні стилі** поведінки чоловіка або жінки, зокрема під час використання **кінетичних засобів** (жести, міміка, пози, порухи тіла й манери, звички).

Грунтуючись на теоретичних методологічних засадах, розроблених фахівцями з невербальної комунікації (С. Григор'єва, Н. Григор'єва, Г. Крейдлін, А. Піз та деяк. ін.), дослідники гендеру (І. Баженова, А. Кириліна, Е. Чувіліна) умовно *розрізняють кінетичні засоби за статевою приналежністю*, зважаючи на стереотипні уявлення про невербальну поведінку чоловіка й жінки, зокрема це стосується й **типових чоловічих жестів**. До них фахівці зараховують такі, як, наприклад, *чухати потилицю* в стані подиву, порівн.: *Поповчив сусід сусіда і подибав далі. Цей потилицю почухав, натис на педалі* [4]; *потирати руки* як ілюстрація позитивних очікувань, порівн.: *Двоє билися, а третій **потирає руки*** [2]; *бити кулаком об стіл*, розлютившись або доводячи свою рацію тощо, порівн.: *Порошенко в Раді **бив кулаком по столу** та захищав українську армію* [16]; *Лазар став як скажений, **бив кулаками у стіл** і ревів дико:*

подать самовара! (М. Коцюбинський). Вираження гніву чоловіки, зокрема, можуть супроводжувати жестами, пов'язаними з рухами кулака: *показати кулак, погрозувати кулаком, стиснути кулаки*, порівн.: *Падалка підніс перед собою два міцно стиснуті кулаки і закінчив: Не личить нам, Остапе, вішати носа* (Д. Бедзик). Ці жести, як бачимо, репрезентують деяку агресію.

Для жінок такі жести не характерні: типово жіночими вважають інші пози й жести, що супроводжують гнів: *тупати ніжкою (чобітком)* на вимогу свого бажаного, порівн.: *Мене ця ідея дуже зацікавила і я почала пищати, кричати, тупати ногами і сказала, що я теж хочу долучитись* [15]. Питомо жіночими вважають жест *сплеску руками*, що виражає подив, порівн.: *Утім, періодично «включати» жінку можна і потрібно. Наприклад, в їдальні, на сходах, у ліфті. Можна це робити й тоді, коли вам не вигідно бути колегою на роботі — ви можете на короткий час стати жінкою (сплеснути руками, розплатитися і сказати: «Ой! Я забула»).* Якщо цим користуватися зрідка — це працює [6]; *закривати обличчя руками (хустинкою, пальцями)* в стані засмучення, плачу, порівн.: *Як хочеться закрити обличчя руками, І закричати, щоб чула земля — НЕ ЙДИ! Поверни тепло, посмішку, радість! НЕ ЙДИ! Мені важко без тебе!* [10].

Серед динамічних невербальних засобів репрезентовано й **оптичний параметр (окулесика)**. З метою реалізації деяких фемінних стратегій, жінка вдається до системи невербальних засобів, що передаються з покоління в покоління, порівн.: *Погляд — один з перших сексуальних стимулів, яким можна скористатися при зустрічі з чоловіком. Коли увага прикута до вас, потрібно відвернутися і опустити очі, посміхнутися і знову подивитися на нього. Цей «бабусин» метод досі діє! Не соромся ним користуватися. Твої очі повинні бути «живими», «грайливими»: то злегка підняти брову, то кинути погляд скоса, то подивитися «в усі очі» і знову примружитися. Томний або веселий, закличний або сором'язливий* [11].

Успіх людини в комунікації з представниками протилежної статі залежить від її здатності **надсилати сигнали та розпізнавати надіслані**. Така стратегія реалізується відповідними маскулінними й фемінними тактиками. Фахівці відзначають їх як найпотужніший спосіб маніпулювання комунікативною поведінкою, що загалом формує *теорію нейролінгвістичного програмування людей без їхнього відома* і становить цілий **стратегічний невербальний комплекс**. Усвідомити основи цієї теорії неможливо без відповідного рівня комунікативної компетенції. Автори сучасних науково-популярних праць роблять спробу поглибити знання соціуму в цьому напрямку, описуючи деякі комунікативні технології [14: 282–286].

У всі часи існували донжуани й ловеласи. Сьогодні стверджують факт існування «пікаперів» (від англ. pick up — ‘знайомитися’, ‘знімати’ (груб.)), які, на відміну від перших двох маскулінних типів, спеціалізуються на знайомстві із жінками в громадських місцях заради «спортивного інтересу». Під час знайомства важливою є **фізична дистанція (проксеміка)**. Відстань не повинна порушувати душевної рівноваги: для мешканок сільської місцевості вона буде більшою, для урбанізованих жінок — меншою. Використовують

також *тактику «візуальної рівності»: очі чоловіка на одному рівні або нижче очей жінки (окулесика)*. Для досягнення відповідної мети чоловік може *присісти перед жінкою навшипиньки (кінесика)* — тоді вона буде сприймати його як рівного собі.

Пікапери вважають, що для досягнення прихильності дівчини або жінки можна підлаштуватися під її невербальну поведінку — *дзеркально відображати її жести*, зокрема *сісти напроти жінки в такій самій позі*, як вона (*кінесика*), починати *дихати* в тому ж ритмі, що й вона (*екстралінгвістика*), копіювати її *жести (кінесика)*. Жінка в цьому разі обов'язково відчує до чоловіка позитив, оскільки в них будуть однакові відчуття. Звісно, розумна жінка може помітити копіювання її *жестів і поз*, на що пікапери вдаються до копіювання на більш глибоких рівнях — *рухів очей, блиманням*, що вловити майже неможливо (*екстралінгвістика*). Застосовують також *перехресне віддзеркалення*, напр., жінка нервово *хитає ногою* (це означає, що їй набридла ситуація), чоловік *стукає пальцем по столу* в такому ж темпі (*кінесика*). Така методика зорієнтована на підсвідомість жінки, яка зовні нічого не помічає, але підсвідомо також починає «дзеркалити»: чоловік *пригладив волосся рукою* — і в неї рука пішла вгору (*зачухався ніс* або *треба поправити зачіску*). Помітивши це, чоловік, посміхаючись, починає *дихати частіше* — жінка вслід за ним. Так «запускається» механізм зваби [переклад автора — Т.О.] [14: 282–286].

Як зазначалося, фемінність і маскулінність мотивовані не стільки статеву приналежністю, скільки соціальною природою людини: «деякі риси вважаються транскультурними (напр., ототожнення маскулінності з силою, агресивністю, а фемінності — з м'якістю й ніжністю)» [9]. Відомо, зокрема, що відчай ілюструє жест *заламування рук*, порівн.: **Заламувати (заламати) руки**: а) сильно загинати руки назад, за спину і т. ін.; б) згинаючи руки, робити жест, що виражає горе, розпуку, відчай і т. ін. *Василина крикнула й заридала. Вона пригадала есе, пригадала недавно страшну подію над Россю й заламала руки* (Нечуй-Левицький) [12].

Однак гендерну стереотипність щодо використання кінетичних засобів у комунікації легко спростувати внаслідок спостережень за невербальною поведінкою емоційно збудженої людини, незалежно від її статі. Емоції накладають свій відбиток на поведінку людини не тільки внутрішньо, але й зовні. Як відомо, Іван Франко був чоловік мовчазний, замкнений, «душі не відчиняв настіж», він більше прислуховувався, як говорили інші, але часом оживлявся і ставав говірким. Однак, як і кожна людина, І. Франко мав право на хвилинні слабкості. Йому були властиві великі почуття, він важко переживав власну трагедію, пов'язану з великим коханням у житті. Ось як сучасники згадують стан письменника в такий момент: «Він не любив звірятися нікому про свої особисті почування, не сподівався зі своїх турбот, однак таки раз у Перемишлі 1897 року, на мос велике здивування, він завів розмову про своє кохання. Тоді він *дрижав із зворушення, ламав руки й виказував взагалі таке безмежне горе, що його собі більшим годі уявити. Він висловлювався, що йому несила жити на світі*» [7: 214].

Поза *братися під боки*, як відомо, притаманна жіночій комунікативній поведінці, про що красномовно свідчить анекдот про чоловіка-татарина й жінку-українку, коли на його умови щодо її поведінки відповідно сигналював тютбейкою (на ліве око, на праве), дружина висуває свої зворотні умови, мотивовані комунікативною позою: *Якщо візьмуся руки в боки, то мені байдуже, на який бік у тебе тютбейка!* (з анекдоту).

Натомість маскулінна стратегія жесту *руки в боки* реалізує зовсім інший комунікативний смисл, репрезентований і паремією *Взявся руками за півбоки* — «мова про чоловіків у веселім танцюристім настрою» (тлумачення І. Франка) [3: 63], порівн.: *«В мене жінка не така, — коцюбою б'ється...» Руки — в боки, гопака, аж земля сміється...* (В. Сосюра).

Наявність **гендерних стереотипів** з огляду на фемінність і маскулінність у комунікації може мотивувати й застосування **прийому створення комічного** в просторі відповідних текстів, порівн.: *«...Українські політики виражають суто жіночі риси — вони часто вдаються до зради, люблять влаштовувати скандали, ображатися один на одного, вони залюбки плетуть інтриги і носять блискучі речі»* [8], або: *От у мене жіноча натура: як тільки вип'ю, так і схочу пирога!* (з анекдоту про українця).

Отже, **невербальні параметри комунікації**, омовлені в українських пареміях, анекдотах, пісенних, поетичних текстах, у живому спонтанному мовленні, **формують імпліцитні смисли**, що репрезентують комунікативні стратегії й тактики, віддзеркалюючи передусім національну гендерну специфіку.

Дослідження гендерних особливостей вербальної й невербальної комунікації сприяє визначенню універсальних ознак загальнолюдської взаємодії, а також виокремленню культурно маркованих, індивідуально специфічних характеристик мовлення. Збіг або змішування соціальних і комунікативних гендерних ролей уважають загрозою усталеним віковим суспільним установкам, чинниками руйнування жорсткої ієрархічної моделі або відхилення від норми.

Однак зважимо й на те, що такий поділ припустимо сприймати лише умовно, оскільки він може нівелюватися соціальними й культурними чинниками, своєрідністю кожної мовної особистості, часо-просторовим чинником. Очевидно, проводити чітку межу між тактиками чоловіків і жінок не можна, оскільки їхні дії залежать не тільки від індивідуально-психічних особливостей кожної людини, але й від комунікативної ситуації, в умовах якої розгортається гендерний дискурс. Разом із тим, наголосимо, що комунікативна компетентність передбачає насамперед володіння гендерними стратегіями й тактиками — чоловіки й жінки повинні знати особливості поведінки один одного, знати гендерні комунікативні стереотипи, формули нейтралізації конфліктної ситуації.

Перспективною й найбільш продуктивною гендерною методикою є вивчення культурних і соціальних доміант, що становлять систему дослідницьких процедур, спрямованих на висвітлення різноманітних концептів певної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Большая** психологическая энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychology.academic.ru/1066/маскулинность>
2. **Вільне** життя / Всеукраїнська незалежна громадсько-політична газета 07 серпня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viline.org.ua
3. **Галицько-руські народні приповідки** : у 3 т. / [зібрав, упор. і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – [2-е вид.]. – Т. 3. – С. 63.
4. **Гриби (№ 5)** // СТОС : Літературно-художній онлайн журнал [Електронний ресурс]. – № 4 (01.09.2014) / Режим доступу: <http://stos.com.ua/?p=285>
5. **Демиденко Г. Г.** Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі: автореферат дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Ганна Глебівна Демиденко ; Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Кривий Ріг, 2013. – 20 с.
6. **Жінка** в чоловічому колективі: як вести себе жінці в оточенні колег-чоловіків // «Психологія і відносини» від 30.12.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tovstuha.com.ua/?cat=32>
7. **Космеда Т. А.** Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колект. моногр.] / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. – С. 214.
8. **Левченко О.** Стереотип чоловіка в жіночих прецедентних текстах та фразеології [Електронний ресурс] / О. Левченко. – Режим доступу: <http://levchenko.eu/uk/dorobek-ua/8-dorobek/20-2012-06-01-11-42-09>
9. **Манакін В. М.** Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 217.
10. **Мобільні СМС** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mobile-sms.org.ua/sms/817/#sthash.ХоСКСZiU.dpuf>
11. **Секрети** про те, як стати привабливою і сексуальною жінкою в очах чоловіків // Сімейний сайт Матвейчук Наталії та Матвейчук Ігоря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://matveychuck.ucoz.ua/>
12. **Словник** української мови в 11 т. [Онлайн-версія]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zalamuvaty>
13. **Словопедія** : Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/49/53407/360410.html>
14. **Современный** язык жестов / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – М. : АСТ; Минск : Харвест, 2010. – 448 с.
15. **Чорно-біле кіно** : соціальний проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://black-white.tv/irina-pavlyukya-ya-pochala-krichati-pishhati-i-tupati-nogami-koli-pochula-pro-proekt/>
16. **TSN. UA** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/poroshenko-u-radi-biv-kulakom-po-stolu-ta-zahischav-ukrayinsku-armiyu-357412.html>

Осіпова Тетяна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: ostaniya@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0003-2899-2606>

Osipova Tetiana – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Kharkiv National Pedagogical University named after G.S.Skovoroda. Ukraine, Kharkiv, Bliukhera Str., 2

E-mail: lingvos@meta.ua